

NOVÉ ROZŠÍRENÉ VYDANIE

„Drábikova kniha
reflektuje najnovší vývoj
v komparatívnych štúdiách
fašizmu, teóriách a chápaní
špecifických hnutí, no je dôle-
žitá tiež tým, že venuje značnú
pozornosť aj povojnovému
vývoju fašizmu.“

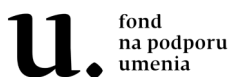
- Roger Griffin

Jakub Drábik
FAŠIZMUS

✓ Jakub Drábik

FASIZMUS

Tento projekt bol podporený z verejných zdrojov
poskytnutých Fondom na podporu umenia.

Publikácia reprezentuje výlučne názor
autora a fond nezodpovedá za jej obsah.

Recenzenti prvého vydania:

Mgr. Miloslav Szabó, PhD.

PhDr. Ivan Kamenec, CSc.

PhDr. Tomáš Nociar

Recenzenti druhého vydania:

PhDr. Tomáš Nociar, PhD.

Mgr. et Mgr. Zdeněk Beroun Ph.D.

Jakub Drábik: Fašizmus

Druhé, rozšírené vydanie

Copyright © Jakub Drábik, 2019, 2025

Copyright © Vydavateľstvo Premedia, 2025

All Rights Reserved

ISBN 978-80-8242-382-5

OBSAH

<i>Predhovor prof. Rogera Griffina</i>	9
<i>Úvod</i>	17
Čo je fašizmus?	24
Revolučnosť	27
Revolučný nacionalizmus a rasizmus	31
Predstavy o rozklade spoločnosti	37
Národné znovuzrodenie	41
Násilie a paramilitarizmus	46
Očista národa od nepriateľov	52
Nový poriadok	58
Nový človek	64
Zhrnutie	69
Čo z toho vyplýva	
alebo k niektorým aspektom a teóriám fašizmu	71
Niekoľko základných implikácií definície fašizmu	71
Fašistický entuziazmus, aktivizmus a mesiášsky boj	73
Ideológia verzus politický program a propaganda	74
Fašizmus a konšpiračné teórie	77
Kto sú členovia fašistických hnutí?	79
Ako sa z človeka stane fašista?	81
Fašizmus ako totalitarizmus	84
Fašizmus ako politické náboženstvo	89
Fašizmus a mládež	92
Štrukturálne chyby fašizmu alebo prečo fašizmus	
ako politický systém nefunguje	97
Korene a inšpirácie fašizmu	102
Starovek	102
Stredovek a renesancia	108
Osvietenstvo	109
Romantizmus a romantický nacionalizmus 19. storočia	113
Fin de siècle	117
Kataklyzma prvej svetovej vojny	134

Znovuzrodenie Rimanov.

Nástup talianskeho fašizmu a budovanie diktatúry (1918 – 1929) 140

Prerod socialistu	141
Zmrzačené víťazstvo	144
Syntéza pravice a ľavice	147
Pouličné násilie	149
Transformácia	156
Od hnutia k strane	160
Pochod na Rím	162
Najmladší premiér v dejinách Talianska	165
Zmeny v PNF – „de-radikalizácia“	167
Posledný záchvev opozície	170
Fašistická diktatúra	172
Korporatívny štát na papieri a v praxi	175
<i>Totalitario</i>	180
Dohoda s cirkvou	183
<i>Romanità</i>	185

Kruté prebudenie zo snov o impériu.

Fašistický režim v Taliansku (1929 – 1945) 194

Doktrína fašizmu	195
Taliansko pre Talianov	198
<i>Per Necessità Familiare</i>	201
Kultúrna revolúcia	205
Koniec desiatich rokov dobrého správania	208
<i>Spazio vitale</i> a taliansky rasizmus	212
Taliansko-nemecké zbližovanie	215
Vojnové mraky nad Európou	219
Potrebujem len pár tisíc mŕtvych	223
Armagedon	230

Nástup zla k moci.

Nemecký fašizmus (1918 – 1933) 234

Hyperborea, Atlantída severu a árijci	234
Völkisch ideológia	237
Rakúsky desiatnik	241
25 bodov programu NSDP	244
Na ceste k masovému hnutiu	247
Pochod na Mníchov	252
Takmer v koncoch	257
Komunita	262
Zárodky duálneho štátu	268
Permanentná kríza	270
Cesta do pekla	273

Kto volil Hitlera?	276
Inovatívna propaganda	278
Všetko, alebo nič	284
Od „uchopenia moci“ k armagedonu.	
Nemecký fašizmus (1933 – 1945)	290
V súlade so zákonom	290
Glajchšaltácia	295
Paralelné štruktúry	300
<i>Volksgemeinschaft</i>	304
Tajná polícia a SS	312
Totálna revolúcia a duálny štát	315
Operácia Kolibrík	318
Cesta moci od slávneho generála k obskúrnemu desiatnikovi	321
„Goebbelsova papuľa“	323
Nacistický „hospodársky zázrak“	330
Cesta k vojne	338
Mašinéria smrti	342
Rasová vojna	345
<i>Vernichtungskrieg</i>	349
<i>Stunde Null</i>	355
Od bezvýznamnosti k fraške.	
Fašizmus v Spojenom kráľovstve (1923 – 1945)	360
Fašistka	361
Militantné kresťanstvo?	363
Ťaví doktor a jeho nenávisť k Židom	367
Aristokrat na strane ľudu	368
Väčšia Británia	370
Nietzscheovský superman v boji s dekadenciou	372
Dejiny rýchlo rastúceho hnutia	377
„Bolo mi z toho fyzicky zle!“	382
Fašizmus nabudúce!	386
Z okraja do zabudnutia: presun do East Endu	388
Nadchádzajúci korporatívny štát	391
Lapanie po dychu	396
Predsmrtné záchvevy	399
Banda krikľúňov.	
Fašizmus v Československu (1922 – 1945)	403
Povojnový chaos	404
Slovenský fašizmus	405
Pochodom chod k vláde pevnej ruky	409
Národná obec fašistická	412
Ideológia NOF	420

Československý katolicizmus a „stavovská demokracia“	423
Panslovanské bratstvo	427
Sázavská aféra	431
Cesta na dno	434
<i>Vlajka</i> : od časopisu k hnutiu	438
Republika je jako vykradená chajda – zachráni ji Radola Gajda	443
Árijský front	449
Obrana republiky za každú cenu	453
„Nacifikácia“ Vlajky	456
Koniec snov	458
Fašistický slovenský štát?	463
Transnacionálny fašizmus	469
Nový prístup	469
Fašistický efekt	472
Transnacionálny fašizmus	475
CAUR	479
Národné varianty	481
Nacistická Nová Európa	484
Zelené košeľe z trópov	493
Koniec fašistickej epochy? Fašizmus po roku 1945	501
Neofašizmus	501
Prejavy neofašizmu po roku 1945	504
Jazda na tigrovi počas medziobdobia	512
Pohrobkovia fašizmu a blúznivé duše	516
Eurofašizmus	524
Metapolitizácia fašizmu	532
Fašizmus v 21. storočí	546
Ideologická evolúcia a adaptácia fašizmu	546
Od kyberfašizmu k digitálnemu fašizmu	552
Digitálny fašizmus	558
Fašistické hnutia dnes: groupuscules	563
Od obskúrneho okraja k reálnemu vplyvu	577
Jazyk ako bojové pole	581
Trump a Putin: fašisti?	584
Záver	591
Zoznam použitej a odporúčanej literatúry	598
Zoznam skratiek	661

PREDHOVOR

Keď v marci 1946 Winston Churchill vyhlásil, že nad európskym kontinentom sa spustila „železná opona“, mal na mysli viac než len fyzickú hranicu rozdeľujúcu komunity, rodiny, obchod, komunikáciu a dopravnú infraštruktúru. Rozdelila tiež politické, hospodárske a kultúrne systémy. Vedľajším efektom tohto stavu bolo prehĺbenie schizmy medzi akademickými tradíciami „kapitalistického“ západného bloku a rýchlo sa sovietyzujúcimi vzdelávacími a výskumnými inštitúciami východného bloku. Kľúčové koncepty ako kapitalizmus, demokracia, trieda, národ, liberalizmus, pokrok alebo individualizmus dostali nové marxistické definície, ktoré diktovali premisy výskumných projektov a formovali základ rigidných nových „škôl“ interpretácií a analýz. Nikde nebol tento rozpor jasnejší než v prípade „fašizmu“.

Na východ od železnej opony zvíťazila ortodoxia, ktorá predstavila fašizmus ako otvorene imperialistickú a „teroristickú“ manifestáciu kapitalizmu vynútenú hospodárskou krízou a rastúcou hrozbou medzinárodného socializmu. Kapitalizmus sa mal zbaviť svojej liberálnej fasády a obhajovať záujmy ekonomických, spoločenských a politických elít nasadením kontrarevolučného represívneho násilia proti proletárskym hnutiam. Súčasťou bola tiež politika imperialistickej expanzie, vojen medzi štátmi a v prípade nacizmu genocídnej, eugenickej, etnickej, kultúrnej a ideologickej očisty. Z toho mala vyplývať militarizácia spoločnosti, kult charizmatického vodcu stelesňujúceho bojovný hypernacionalizmus a systematické ničenie socializmu a odborárstva, ktoré sa stali v princípoch i v praxi znakmi fašistického štátu. Étos marxistických štúdií fašizmu, ktorý dodnes určuje západné marxistické analýzy, nech už sú akokoľvek sofistikované, zhrnul Max Horkheimer vo svojom známom výroku: „Ten, kto nie je pripravený hovoriť o kapitalizme, by mal mlčať o fašizme.“

Takýto ideologický fundamentalizmus produkoval zaujímavé slepé miesta, akými boli napríklad snaha spracovať prudké výpady Josepha Goebbelsa proti kapitalizmu alebo nepohodlný fakt, že dva „arcikapitalistické“ a imperialistické štáty tej doby, Spojené štáty americké a Spojené kráľovstvo, sa spojili so Stalinovým Ruskom, aby porazili mocnosti Osi. Každá seriózna marxistická analýza veľmi heterogénnych fašistických schém alternatívnych ekonomických systémov a takých rozdielnych experimentov fašistického Talianska a tretej ríše by veľmi skoro ukázali, že fašizmus radikálne odmietal ideály *laissez-faire* trhového hos-

podárstva a voľného obchodu rovnako ako základné kamene materializmu, konzumizmu, individualizmu a konkurencie, na ktorých je kapitalizmus postavený. Vo svojej snahe oživiť národnú veľkosť a silu napádali mocnosti Osi v tom istom duchu „dekadentnú“ snahu o medzinárodný zmier (stelesnený v Spoločnosti národov), ktorý bol predpokladom pre rozkvet kapitalizmu. Namiesto toho sa oba fašistické štáty rozhodli experimentovať s hybridmi kapitalizmu a centrálne plánovaného hospodárstva. V štyridsiatych rokoch 20. storočia tretia ríša ukázala, že je pripravená pokračovať v boji aj za cenu zničenia všetkých svojich väčších miest, smrti štyroch miliónov vojakov a pol milióna civilistov, čo bola politika nie práve priaznivá pre zachovanie kapitalistického systému alebo ochrany záujmov maktérov a veľkých podnikateľov.

Ďalším dôsledkom uprednostňovania ideológie pred empirizmom bolo, že jednotlivé marxistické modely – a bolo ich mnoho – neumožňovali rozlišovať medzi skrytým konzervativizmom mnohých antikomunistických autoritatívnych štátov 20. storočia a revolučnými ambíciami a (keď sa dostali k moci) experimentmi fašistických hnutí. Všetky boli rutinne považované za „fašistické“ – od Francovho Španielska, Dolfussovho Rakúska, po Pinochetovo Čile či apartheid v Južnej Afrike. Nacizmus mal byť len najextrémnejšou manifestáciou potenciálneho „núdzového stavu“ kapitalizmu s neobmedzene brutálnou snahou zastaviť nevyhnutnú (hoci neustále odkladanú) svetovú proletársku revolúciu.

Spolu s kolapsom sovietskeho impéria sa zrútili i marxisticko-leninské paradigmy, ktoré indoktrinovali humanitné vedy v satelitných štátoch. Vo všeobecnosti humanitné vedy pod novým kapitalistickým manažmentom veľmi rýchlo obnovili svoju dynamiku, pretože existoval dostatok rozvinutých „západných“ prác, ktoré sa tešili vysokej úrovni akademického konsenzu a ktoré uspokojili dopyt po nových interpretačných schémach pri každom mysliteľnom aspekte moderných dejín a spoločnosti. Vákuum sa rýchle zaplnilo. Krikľavou výnimkou boli štúdiá fašizmu. Počas ôsmich dekád, medzi marcom 1919, keď vzniklo prvé Fascio, a novembrom 1989, keď padol Berlínsky múr, prevládal v akademickom prostredí chronický nedostatok konsenzu na definícii fašizmu, a to do takej miery, že niektorí významní experti vyzývali na úplné opustenie tohto pojmu. Napriek neustálemu nárastu počtu idiosynkretických definícií, žiadna z nich nemohla byť v praxi aplikovaná na štúdium fašizmu pre ich limitovanú heuristickú hodnotu. Pretrvávajúca neistota znamenala, že existovala len minimálna vedecká zhoda na tom, či protikomunistické a spojenecké režimy Osi ako vichistické Francúzsko, Francovo Španielsko, paramilitantné hnutia v Estónsku, Litve a Lotyšsku, Horthyho Maďarsko alebo vojnový Slovenský štát boli len „spoluceštujúci“ fašizmu alebo skutočne nezávislé príklady fašizmu. To znamená, že väčšina existujúcej západnej vedeckej literatúry o fašizme v krajinách bývalého východného bloku mala pre novú generáciu postsovietskych výskumníkov len minimálnu hodnotu a nemohla im pomôcť pochopiť zmysel ich vlastných národných krajne

pravicových hnutí tak v medzivojnovom období, ako aj počas vojny, obzvlášť čo sa týka vzťahu medzi „fašizmom“ a vládou mocností Osi. V každom prípade, západné štúdie o domnelých fašizmoch v bývalých krajinách východného bloku boli obzvlášť zriedkavé, keďže len málo študentov fašizmu zo Západu malo potrebné jazykové znalosti, aby si prečítali primárne dokumenty v origináli a navyše nemali takmer žiaden prístup k relevantným archívom pod sovietskou kontrolou, toľko k preživším a pamätníkom, s ktorými by o udalostiach mohli hovoriť. Východný blok ostal pre komparatívne štúdiá fašizmu uzavretým, čím zanechal mimoriadne závažné medzery v poznaní dôležitých fašistických fenoménov v Rumunsku, Maďarsku, Chorvátsku a na Slovensku. Príležitostné monografie či štúdie publikované v západných časopisoch, ktoré boli nevyhnutne založené na veľmi limitovaných prameňoch, túto medzeru nemohli adekvátne zaplniť.

Šťastná konjunktúra vývoja však priniesla zmenu. Rozpad sovietskeho bloku nastal práve v čase, keď začal na Západe konečne vznikať nový (a nevyhnutne len čiastočný) konsenzus o radikálnej a v istom zmysle antikonzervatívnej podstate fašizmu. Séria štúdií a monografií, ktoré sa objavili, ukázala, že historici i politológovia začínajú vnímať fašizmus ako revolučnú formu nacionalizmu s víziou pokroku, spoločnosti, kultúry a modernity, ktorá je odlišná od liberálnej demokratickej a komunistickej. Vo vlastnom svete nebol fašizmus to, čo popísal v prípade nacizmu Hermann Rauschning ako „revolúciu nihilizmu“. Naopak, išlo o antinihilizmus, odhodlaný zachrániť civilizáciu od bezduchého marxistického materializmu a dekadencie liberálnej demokracie. Bol to prístup, ktorý umožnil odlíšiť fašizmus od širokej škály autoritárskych konzervatívnych režimov, ktorým chýbala ambícia radikálne transformovať *status quo* a vytvoriť nové hodnoty a nový druh človeka. Navyše to bol empiricky plodný prístup, keďže bol založený na nepretržitom kontakte s primárnymi prameňmi vyjadrujúcimi osobitnú víziu a svetonázor samotných fašistov v ich misii nietzscheovského „prehodnotenia všetkých hodnôt“ (*Umwertung aller Werte*).

Nakoľko kniha Jakuba Drábika čerpá rozsiahlo z mojej vlastnej teórie, profituje zo skorších, do značnej miery zabudnutých prác Eugena Webera, Georgea Mosseho, Stanleyho Payna, Emilia Gentileho a Zeeva Sternhella, ktoré boli katalyzátorom tohto vývoja, nemusím ju tu príliš predstavovať. Stačí skonštatovať, že vďaka následnému (a niekedy neúmyselnému) potvrdeniu a spresneniu heuristickej hodnoty tohto nového konceptuálneho rámca takými vedcami ako António Costa Pinto, James Gregor, Traian Sandu, Robert Paxton, Michael Mann, Aristotle Kallis a Constantin Iordachi sa koncom prvej dekády nového milénia komparatívne štúdiá fašizmu etablovali ako skutočne medzinárodná poddisciplína do značnej miery zjednotená paradigmou toho, čo predstavuje definíčné jadro fašizmu. Aj keď formulovaná rôznymi spôsobmi, fungujúca definícia generického fašizmu ako revolučnej (v mojej terminológii „palingenetickej“) formy ultranacionalizmu umožnila rozlíšiť rodinnú spriaznenosť a afinitu veľkého množ-

stva extrémne pravicových hnutí tak v medzivojnovom, ako aj v povojnovom období. Umožnila tiež postihnúť to, čo ich oddeľovalo od iných foriem krajnej pravice, ako sú militaristické diktatúry, modernizujúce konzervatívne diktatúry a pravicový populizmus, pred aj po roku 1945. Okrem toho sa teraz mohla objasniť spriaznenosť medzi radikálnou formou „vyhladzovacieho“ fašizmu ako nacizmus či ustaša a iných odrôd totalizačných revolučných hnutí zameraných na extrémne katarzické násilie ako bolševizmus, maoizmus a islamizmus. Ne-prekvapuje, že komparatívne štúdiá fašizmu založené na uznaní centrálnosti palingenetického mýtu sú oblasťou výskumu netrepežlivo prijímanou mnohými vedcami z bývalých sovietyzovaných univerzít a katedrií: teraz majú k dispozícii heuristický výkladový rámec, s ktorým môžu analyzovať úlohu extrémnej pravice v jej mnohotvárných formách vo svojich vlastných národných dejinách. V roku 2011 získal tento rozrastajúci sa študijný odbor, do ktorého čoraz viac prispievajú anglofónni vedci z východnej Európy, svoj vlastný špecializovaný časopis: *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies*. V roku 2017 bola potom s podporou NIOD (Dokumentačného strediska pre štúdium holokaustu a druhej svetovej vojny) založená COMFAS – Asociácia pre komparatívne štúdiá fašizmu so sídlom v Amsterdame. Je veľmi symbolické a dôležité, že túto asociáciu vytvoril a jej činnosť spustil vynikajúci historik východoeurópskeho extrémizmu Constantin Iordachi na medzinárodnej konferencii na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti. Mal by som dodať, že v čase písania týchto riadkov čelí táto oáza západného (nie „amerického“ alebo „židovského“) humanizmu hrozbe, že bude nútená presunúť svoj centrálny kampus do Viedne – pod tlakom orbánovskej, Orbánom samotným vyhlásenej „iliberálnej demokracie“, ktorá ju označila za cudziu organizáciu.

A práve v mimoriadne priaznivom okamihu vývoja nemarxistických štúdií fašizmu sa v roku 2012 objavil v mojom živote postgraduálny študent, ktorý, ako sa zdalo, prinášal závan čerstvého vzduchu. V pozitívnom zmysle slova stesňoval môj (?) mýtus o novonájdennom optimizme a energii prvej postsovietskej generácie vyrastajúcej vo východnej Európe – aspoň pre mňa, teraz, keď som sa ocitol v poslednej fáze svojho kariérneho života v ekonomicky, politicky a psychologicky čoraz nefunkčnejšej, pesimistickejšej a xenofóbnejšej „starej“ Európe a Británii rozhodnutej upadať. Po absolvovaní magisterského štúdia neustále pracoval, aby mohol dofinancovať svoje štúdium a dokončiť doktorát na rešpektovanej pražskej Karlovej univerzite, ktorá prežila sovietsku okupáciu takmer nedotknutá. V takmer kaľkovskom procese sa mu podarilo získať štipendium, vďaka ktorému mohol prísť do Oxfordu, aby pokračoval vo svojom výskume propagandy Britskej únie fašistov. Bolo mojím šťastím, že ho pritiahol môj rozsiahly výskum – a nie prestížne meno Oxfordskej univerzity – a vybral si Oxford Brookes, jednu z britských „nových univerzít“. Keď prišiel prvýkrát do mojej kancelárie, bolo hneď zrejmé, že je nadšeným (a inštinktívne kritickým)

študentom a konvertitom „nového konsenzu“, milovníkom historických archívov a v rovnakej miere aj basketbalových ihrísk, s plynulou angličtinou a predovšetkým naplnený chuťou do života a výskumu – takým príznačným pre „novú Európu“, ktorej sú priaznivci *brexitu* odhodlaní obrátiť sa chrbtom. Veľmi rýchlo dokázal, že je neobvykle usilovný a pragmatický, pokiaľ ide o dotovanie svojho štúdia prácou v „skutočnom svete“ a neustále napredoval smerom k naplneniu svojej ambície stať sa prvým slovenským vedcom, ktorý prinesie pokračujúcu nežnú revolúciu v štúdiách fašizmu na Slovensko a do Českej republiky, kde bola stále do značnej miery neznámou.

Kniha, ktorú držíte v rukách, je zhmotnením tejto jeho ambície. Možno ju považovať za veľkorysý dar slovenským a českým historikom dvadsiateho storočia, pretože ich rýchlo zorientuje v najnovšom stave komparatívnych štúdií fašizmu. Jakub mohol nasledovať príklad mnohých kolegov, ktorých materinským jazykom síce nie je angličtina, ale v tomto jazyku publikujú; angličtina je *lingue franca* štúdií fašizmu. On ju však zámerne napísal v slovenčine a koncipoval špeciálne pre čitateľa, ktorý nie je oboznámený s anglofónnym výskumom v tejto oblasti.

Navyše, aktualizuje a prekonáva „klasiku“ Stanleyho Paynea *A History of Fascism: 1914 – 1945* (1995) nielen tým, že reflektuje rastúce prijatie „nového konsenzu“ a najnovší vývoj v komparatívnych štúdiách fašizmu, teóriách a chápaní špecifických hnutí, ale tiež tým, že venuje značnú pozornosť i povojnovému vývoju fašizmu. To je mimoriadne dôležité vzhľadom na fakt, že obdobie od vydania Payneovej knihy bolo charakteristické trvalým „vzostupom pravice“ a rastom identitárskej politiky, niekedy zavádzajúco označovanej aj ako „nárast fašizmu“. Toto je v zjavnom kontraste s Payneovou knihou, ktorá, ako už názov napovedá, považuje povojnový fašizmus len za akýsi doplnok k medzivojnovému fenoménu. Osobitnú pozornosť venuje aj vývoju v medzivojnovom Československu a odhaľuje tak existenciu skutočných fašistických hnutí, ktoré boli pre anglofónne komparatívne štúdiá fašizmu doposiaľ neviditeľné. Zároveň forenzne analyzuje „fašistické“ prejavy krajnej pravice na dnešnom Slovensku. Jednoducho, zdá sa, že táto kniha by mohla byť pre slovenské i české štúdiá fašizmu i politológie prelomovou prácou.

Je to však aj kniha, ktorá by potenciálne mohla mať význam aj pre komparatívne štúdiá fašizmu mimo strednej Európy. Jedným z dôležitých výsledkov Nežnej revolúcie je „decentrovanie“ štúdií fašizmu. Celé dekády boli definície fašizmu založené na amalgámoch kľúčových črt talianskeho fašizmu a nacizmu, zatiaľ čo ostatné fašizmy sa z hľadiska pochopenia „povahy fašizmu“ považovali za sekundárne a periférne. Čoraz viac sa však uznáva, že každá permutácia fašizmu má rovnakú hodnotu v porozumení tomu, ako viera revolučného nacionalizmu mohla a môže byť skonštruovaná z ingrediencií unikátnej historickej, kultúrnej a politickej situácie, ktorou konkrétny národ prechádza. Slovenský a český fašizmus nie sú v ich medzivojnovom a povojnovom prejave o nič menej dôležité pre

komparatívne fašistické štúdiá ako nacizmus, bez ohľadu na to, aký obrovský je rozdiel v ich vplyve na európske dejiny.

Ak bude táto práca dobre kriticky prijatá, môžeme dúfať v jej anglický preklad – či aspoň možno preklad jej skrátenej verzie –, ktorý by priamym a vítaným spôsobom prispel do anglofónnych komparatívnych štúdií doplnením ďalších kúskov do skladačky fašizmu. Prinajmenšom budem očakávať, že sa v najbližších rokoch objaví niekoľko štúdií od Jakuba a ďalších autorov, napísaných na základe tejto knihy, v časopise *Fascism*.

Vo svete, kde nebezpečné formy identitárskej politiky, či už (iliberálne) demokratickej alebo totalitnej, sekulárnej alebo náboženskej, hrozia zvrátiť povojnový pokrok liberalizmu; kde si členský štát Európskej únie môže postaviť plot proti imigrantom, ktorý prekonal všetky sny „trumpistov“, a zatvoriť významnú humanistickú univerzitu z dôvodu jej nezlučiteľnosti s národnými hodnotami; tam, kde Vladimir Putin môže jednou vetou seabedomo oznámiť, že liberalizmus je „zastaraný“ – v takomto svete je životne dôležité, aby občianska spoločnosť a politici, akademické inštitúcie a vedeckí pracovníci pracujúci v humanitných vedách pokračovali v obrane liberálnych štandardov a hodnôt a uplatňovali štandardy inteligencie a výberu pri snahe o pochopenie nepriateľov liberalizmu, medzi ktorých patrí aj fašizmus. V tomto zmysle potrebuje každá demokratická inštitúcia a univerzitná fakulta medzi svojimi zamestnancami Drábikov. Vo veku falošných správ, falošných kníh a falošných hláv štátov odporúčam túto skutočnú knihu slovenským čitateľom, ktorých bude, verím, mnoho. Želal by som si len, aby moja znalosť slovenčiny presahovala úroveň „google translátora“, aby som si ju mohol naplno užít. Takto musím trpezlivo čakať na anglickú verziu.

Roger Griffin, Oxford, júl 2019

Autor kníh *The Nature of Fascism* (1991); *Modernism and Fascism* (2005).

Nesmiem sa báť. Strach je zabijak mysle.
Paul Atreides¹

¹ Frank Herbert: Duna

ÚVOD

Keď v roku 2019 vyšlo prvé slovenské vydanie knihy, ktorú práve držíte v rukách, fašizmus sa opäť hlásil o slovo. V rôznych častiach Európy rástli jednak menšie fašistické hnutia ako grécky Zlatý úsvit či slovenská Ľudová strana Naše Slovensko, no zároveň naberali na sile strany, ktoré z fašistickej symboliky, jazyka a emocionálnych apelov známych z medzivojnového obdobia výrazne čerpali. Napriek tomu som vtedy ešte dúfal, že ide o dočasný výkyv, reakciu na krízu globalizovaného sveta, ktorá časom vyprchá. To, že to tak nebude, naznačovalo mnoho celkom zreteľných varovných signálov. V istom zmysle je tak vývoj posledných rokov síce sklamaním, ale nie prekvapením. Fašizmus urobil medzičasom ďalší mohutný krok z periferie smerom do hlavného prúdu politiky takmer všade na svete. Nárast pravicového radikalizmu, iliberálnych režimov a autoritárskeho populizmu naprieč kontinentmi, ako aj schopnosť týchto síl prispôbiť sa digitálnemu prostrediu a využiť zmeny spoločenskej štruktúry vo svoj prospech celkom jasne ukazujú, že čelíme hlbšiemu a trvalejšiemu javu. Fašizmus, či skôr novodobé fašistické tendencie, sa dnes nevracajú v rovnakej podobe ako kedysi – a možno práve preto sú také nebezpečné. Slová, ktoré sa často pripisujú Levovi Davidovičovi Trockému, že dejiny sa opakujú, najprv ako tragédia, potom ako fraška, dnes naberajú desivý rozmer. To, čo na prvý pohľad pôsobí ako karikatúra minulosti, môže byť paradoxne omnoho účinnejšie a nebezpečnejšie. Teatrálnosť lídrov, jazyk internetových meme, absurdné výroky a politiky často odtrhnuté od reality či cynické prepisovanie historickej pamäti – to všetko spôsobuje, že mnohí tieto tendencie neberú vážne. A to je omyl, ktorý nám môže narobiť plno problémov.

Druhé vydanie tejto knihy vzniklo nielen ako reakcia na pokračujúcu prítomnosť fašizmu a „fašizujúcich“ tendencií, ale aj preto, že sa zmenil spôsob, akým sa fašizmus prejavuje. Hoci samotné fašistické hnutia dnes nie sú masovo prítomné v tradičnej podobe, ich rétorika, symbolika, predstavy o „zdravom národe“, nepriateľoch zvnútra a o potrebe „očisty spoločnosti“ prenikli hlboko do verejného diskurzu. Ideologické fragmenty fašizmu dnes žijú vlastným životom v online prostredí, kde sa šíria cez meme, videá, alternatívne médiá či komentované „storky“ a „reelska“ z facebooku či tiktoku v hybridnej podobe, ktorá ich robí ešte ťažšie rozpoznateľnými a najmä omnoho príťažlivejšími. Liberalizmus a liberálna demokracia – nie ako ideológie, ale ako základné normy politického poriadku – čelia dnes možno najvážnejšej výzve v modernej histórii. Súčasne sa posunul výskum

fašizmu: väčšia pozornosť sa venuje transnacionálnym väzbám, cirkulácii symbolov a naratívov, ako aj digitálnemu prostrediu ako novému priestoru pre politickú radikalizáciu. Práve tieto posuny v spoločnosti aj vo vede stáli za vznikom tohto podstatne prepracovaného vydania.

Hovoriť či písať dnes o náraste fašizmu a radikálnej pravice má, nanešťastie, stále svoje opodstatnenie. Ambíciou tejto práce je do tejto diskusie odborne prispieť. Termíny „fašizmus“ a „fašista“ patria dnes už niekoľko rokov k najpoužívanejším termínom tak medzi odborníkmi, ako aj medzi laickou verejnosťou. Za fašistický sa často označuje akýkoľvek politický systém alebo štátna politika, ktoré sa snažia obmedziť osobnú slobodu jednotlivca, slobodu slova alebo sa javia ako manipulatívne či autoritatívne. „Fašista“ sa navyše etabloval v našom slovníku aj ako univerzálna nadávka, ktorá demonizuje a delegitimizuje v našich očiach akéhokoľvek kritika či nepriateľa bez ohľadu na to, či fašistom skutočne je. Za fašistov už boli označení takmer všetci a stretnúť sa môžeme i s výrazmi ako islamofašizmus či eko/envirofašizmus a podobne. Ak chcete termín „fašizmus“ a „fašista“ používať ako nadávku, dehonestujúci termín alebo termín voľne označujúci akýkoľvek režim čo i len náznakom smerujúci k potláčaniu demokracie, toto nie je kniha pre vás. Ak vás však zaujíma, čo je skutočne za týmto termínom, koho dnes podľa širokého spektra odborníkov chápeme ako fašistu, čo je fašistická ideológia a čím sa odlišuje od iných ideológií, a ak chcete pochopiť mnoho ďalších aspektov fungovania tohto fenoménu, čítajte ďalej.

Aby sme pochopili súčasný vývoj, musíme najprv pochopiť, čo fašizmus vlastne je – nie ako karikatúra alebo urážka, ale ako ucelený ideologický systém. Len ak pochopíme, ako fašizmus fungoval historicky, môžeme rozpoznať jeho mutácie v našom digitálnom veku. Jedným z hlavných zámerov tejto knihy je preto vysvetliť, prečo fašizmus vznikol, prečo mu podľahlo také obrovské množstvo ľudí a prečo vyústil do jednej z najväčších katastrof v ľudských dejinách. Pozerať sa na fašizmus objektívne je pritom mimoriadne náročné. Spôsobil smrť miliónov ľudí a také extrémne utrpenie ako len málo udalostí a ideológií v dejinách. Ak však chceme pochopiť, prečo milióny ľudí v Európe medzi prvou a druhou svetovou vojnou volili v slobodných a demokratických voľbách fašistické strany (a prečo tak robia dnes znova), neostáva nám nič iné, len sa pokúsiť odosobniť a na chvíľu sa na tento fenomén nepozerať výlučne s vedomím jeho deštruktívneho dosahu na dejiny Európy a sveta. Fašizmus sa v tejto knihe nesnažím vysvetľovať z pohľadu oponenta alebo obete fašizmu, ale naopak, z pohľadu fašistov samotných. Pýtam sa, čo znamenal fašizmus pre nich, čo si oni pod týmto termínom predstavovali. Tento prístup nám pomáha dostať sa do „mysle“ fašistov a lepšie fašizmus pochopiť.

Ak chceme vedieť, čo je liberalizmus, socializmus alebo feminizmus – mali by sme sa na to pýtať liberálov a liberálov, socialistiek a socialistov, feministiek a feministov, nie ich odporkýň a odporcov. Rovnaký postoj by sme mali zaujať pri fašizme. Pri vysvetľovaní ideológie fašizmu preto vychádzam predovšetkým

z textov, prejavov a publikácií samotných fašistov. I keď by to malo byť samozrejmosťou, považujem za veľmi dôležité zdôrazniť, že snahou vysvetliť, čo fašistov viedlo k ich konaniu, sa v žiadnom prípade nesnažím ich činy obhájiť alebo ich zbaviť morálnej zodpovednosti. Ide len o hľadanie pravdy a pochopenie. Zároveň som presvedčený, že vykresľovanie fašizmu ako primitívnej a myšlienkovy prázdnej ideológie a fašistov ako bandy krikľúňov a neschopných agresívnych hlupákov – s akým sa často stretávam – je samo osebe nebezpečné. Chybu, že sme podcenili schopnosti tejto ideológie ovládnuť myseľ mnohých ľudí a priviesť svet k najkrvavejšej vojne v dejinách, sme už raz urobili.

Väčšina encyklopedických hesiel sa začína etymológiou slova fašizmus. To pochádza z talianskeho *fascio*, prípadne latinského *fascēs*, ktoré sa prekladá ako zväzok. *Fascēs* boli zväzky prútov obopínajúce sekeru a symbolom rímskej moci a rímskeho práva. Pri definícii fašizmu, ktorý sa ako politické hnutie objavil v 20. storočí, nám však etymologický význam slova veľmi nepomôže. Tradične sa s fašizmom spájajú uniformy, symbolika, vodcovský princíp, rasizmus, antisemitizmus a xenofóbia či presadzovanie stavovského štátu. To všetko s fašizmom skutočne súvisí. Ak sa však snažíme dať odpoveď na otázku, čo fašizmus je, ani to nám veľmi nepomôže. Uniformy nosí a nosil kdekoľvek, od skautov po poľovníkov. Rôzne symboly – i s fašistickou tematikou alebo nápadne pripomínajúce fašistické symboly – používa množstvo hnutí a organizácií, ktoré ani nemusia byť politicky aktívne. Ani vodcovský princíp sa nutne nemusel vo fašistických hnutiach uplatňovať. Stavovský štát presadzovala v minulosti napríklad i katolícka cirkev a v medzivojnovom období i ne jeden ekonóm (často pod názvom korporativizmus). Nič z toho teda definíciným kritériom fašizmu nie je. Historici a politológovia však museli nájsť „definíčné minimum“, teda skupinu charakteristík, ktorá by postačovala na vymedzenie a definíciu fašistických hnutí. A toto definíčné minimum dlho nájst nevedeli. Tento problém rozlúskol až Roger Griffin, keď v roku 1991 publikoval pod názvom *The Nature of Fascism* svoju doktorandskú prácu. V nej definoval fašizmus ako ideológiu, ktorej jadro je „palingenetická forma populistického ultranacionalizmu“.

Čitateľovi predostieram to, o čom som presvedčený, že je funkčná a užitočná definícia fašizmu, dobre použiteľná ako heuristický nástroj na označovanie fašistických hnutí. Zároveň tomu verí objektívne sa zvyšujúci počet bádateľov, predovšetkým mladšej generácie.² Ako študent profesora Griffina sám seba radím medzi historikov „nového konsenzu“ a i definícia, ktorú ponúkam v tejto práci a ktorá sa tiahne naprieč celou knihou, vychádza z Griffinovej teórie. Neponúkam teda všeobecne akceptovanú definíciu ani definíciu, o ktorej by som bez akýchkoľvek pochybností mohol prehlásiť, že je „jediná správna“ a akceptujú ju všetci historici. Na žiaden

² GRIFFIN, Roger. Studying Fascism in a Postfascist Age. From New Consensus to New Wave? In: *Fascism. Journal of Comparative Fascist Studies*. Vol. 1, No. 1, 2012, s. 1 – 17. Tiež GRIFFIN, Roger. Palingenetischer Ultranationalismus. Geburtswehen einer neuen Faschismusdeutung. In: WOLLER, Hans Woller (ed.) *Der Faschismus in Europa. Wege der Forschung*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2014, s. 17 – 34.

koncept alebo definíciu akéhokoľvek termínu používaného v humanitných a sociálnych vedách totiž neexistuje jednoznačný konsenzus.³ Definícia „fašizmu“ je a vždy bude predmetom nezhôd a diskusie. Každým novým výskumom sa objavujú nové, predtým nepoznané fakty a interpretácie, ktoré môžu narušiť dovtedy akceptované „pravdy“. Historiografia sa neustále vyvíja a pohľady historikov sa menia. Preto i definícia pojmu „fašizmus“ bude vždy napádaná a bude sa o nej diskutovať dovtedy, kým bude o fašizmus a fašistické štúdiá záujem. A to nie je zle – práve naopak. Rumunský historik Constantin Iordachi tvrdí, že jednotlivé definície, či už deduktívne alebo induktívne, by sa navzájom nemali vylučovať, ale naopak dopĺňať.⁴

Váženu čitateľku alebo váženého čitateľa preto vyzývam k zachovaniu kritického myslenia, štúdiu primárnych prameňov a neustálemu kritickému prehodnocovaniu tak mojich, ako aj svojich vlastných záverov. Napriek mojej úprimnej snahe priniesť čo najobjektívnejší pohľad na túto zložitú tému si uvedomujem, že absolútna objektivita je pre historika nedosiahnuteľná – a pravdepodobne ani nie je žiaduca. Tak ako každý iný autor, aj mňa formuje moje kultúrne prostredie, vzdelanie, skúsenosti i hodnotové ukotvenie. Niektoré zo svojich predsudkov si uvedomujem a vedome sa ich snažím potláčať alebo reflektovať. Iné však ostávajú skryté – a možno práve tie sú najnebezpečnejšie. Každý výklad dejín je do určitej miery interpretáciou, nie mechanickým opisom faktov. Preto túto knihu neponúkam ako konečné slovo o fašizme, ale ako pozvánku do diskusie.

*

Samotný text knihy sleduje jednoduchú a v historiografii pomerne tradičnú štruktúru: prvé tri kapitoly postupne vysvetľujú, čo fašizmus je, čo z tejto definície vyplýva a aké sú jeho korene. Jednotlivé kapitoly popisujúce históriu konkrétnych fašistických hnutí v rôznych krajinách potom ilustrujú, ako jednotlivé hnutia kombinujú spoločné ideologické hodnoty, ktoré zachytáva i definícia fašizmu z úvodu knihy, s výrazne odlišnými národnými črtami. Táto syntéza spoločných a odlišných znakov potom dáva každému hnutiu, každej individuálnej manifestácii fašizmu, úplne unikátne zafarbenie i postavenie v rámci historického kontextu. Súčasťou knihy je pomerne veľké množstvo poznámok pod čiarou. Uvedomujem si, že to nie je práve čitateľsky atraktívne, chcel som však, aby nevznikali žiadne pochybnosti o tom, odkiaľ som čerpal svoje informácie. Zároveň bolo mojím zámerom pri tvorbe tejto knihy vytvoriť aj čosi ako základnú literatúru, v ktorej nájdete odkazy pre ďalšie štúdium.

Po úvode, v ktorom vysvetľujem, čo je fašizmus, nasledujú štyri príklady fašistických hnutí. Vybral som ich tak, aby reprezentovali dva príklady fašizmov, ktoré

³ Podrobnejšie pozri napr. OUTHWAITE, William. *Concept Formation in Social Science*. London: Routledge & Kegan Paul, 1983.

⁴ IORDACHI, Constantin (ed.). *Comparative Fascist Studies – New Perspectives*. London: Routledge, 2010, s. 27.

sa dostali k moci a dva, ktoré naopak úplne zlyhali. Talianskej i nemeckej mutácii fašizmu venujem dohromady štyri kapitoly – po dve pre každú krajinu. Je to preto, že ide svojím významom o kľúčové hnutia – sú to jediné fašistické hnutia v dejinách, ktoré sa k moci dostali viac-menej demokratickou cestou. Za predel pri talianskom fašizme som sa rozhodol pre rok 1929, keď sa Mussolinimu podarilo definitívne ustanoviť v Taliansku diktatúru. V prípade nacizmu sa mnoho historikov prikláňa pri podobnom delení dejín hnutia k roku 1934, keď nacisti skutočne ovládli štát. Ja som sa však rozhodol pre konzervatívnejší prístup a ako medzník som určil január 1933, keď bol Hitler vymenovaný za kancelára. Nasledujú dve kapitoly o britskom a československom fašizme. V oboch krajinách bol fašizmus marginálnym hnutím, ktoré nikdy nemalo šancu získať moc. Napriek tomu je veľmi zaujímavé sledovať, ako sa medzivojnový fašizmus správal v „embryonálnom vývojom štádiu“ a v prostredí, ktoré mu nebolo priateľsky naklonené.

Túto „historickú“ časť uzatvára kapitola venujúca sa fašizmu ako transnacionálnemu fenoménu. Ide o kratšiu kapitolu, ktorou sa pokúšam prekročiť tradičné národné rámce, v ktorých sa fašistické hnutia zvyčajne skúmajú. Hoci fašizmus vznikal v konkrétnych národných kontextoch a vždy niesol silné lokálne črty, fašisti od samého začiatku sledovali vývoj v iných krajinách, navzájom sa inšpirovali, kopirovali taktiky, symboliku i organizačné štruktúry. V medzivojnovom období existovala živá sieť kontaktov medzi fašistami v Taliansku, v Nemecku, vo Veľkej Británii, v Maďarsku, v Rumunsku, v Československu či v Španielsku. Táto kapitola ukazuje, že fašizmus bol nielen národný, ale aj transnacionálny fenomén – dynamický priestor výmeny ideí, praxí a mýtov. Skúmanie týchto prepojení nám umožňuje lepšie pochopiť, ako sa fašizmus šírila, ako sa adaptoval na nové podmienky a prečo si tak účinne podmanil mysle ľudí v rôznych kultúrnych a historických prostrediach. Zároveň kapitola ukazuje, že fašizmus nebol len európskym, ale naozaj globálnym fenoménom.

Nasledujúce dve kapitoly sa venujú vývoju fašizmu po roku 1945 a jeho súčasným podobám v 21. storočí. Prvá z nich sa zaoberá povojnovými transformáciami fašizmu – sleduje, ako sa fašistické ideológie prispôbovali novým politickým pomerom, ako sa postupne etablovali v podobe neonacistických, neofašistických a neskôr „metapolitických“ hnutí, ako sa ich aktéri pokúšali reinterpretovať dejiny či zmeniť kultúrne normy spoločnosti a aké rôzne nové formy si museli neofašistické a neonacistické hnutia osvojiť, aby mohli prežiť v prostredí povojnového sveta, ktorý bol voči nim vyložene nepriateľský. Napriek jej rozsahu nejde o kompletnú a vyčerpávajúcu analýzu, ale skôr o náčrt základných tém. Posledná kapitola knihy sa venuje vývoju v súčasnom storočí. Prináša analýzu javov, ktoré nemožno ignorovať: normalizáciu extrémne pravicového diskurzu, hybridné hnutia miešajúce fašistické prvky s postmodernou iróniou, silu online platforiem pri šírení radikalizácie a úpadok dôvery v liberálne inštitúcie. Tieto dve kapitoly sú kľúčové, pretože ukazujú, že fašizmus nie je mŕtvou ideológiou minulosti, ale neustále mutujúcim

súborom predstáv, symbolov a stratégií, ktoré sa prispôsobujú novým historickým a technologickým podmienkam. Ak chceme fašizmus pochopiť a účinne mu čeliť, musíme sa dívať nielen do minulosti, ale na prítomnosť.

Kapitoly o talianskom a nemeckom fašizme a tiež kapitola o fašizme po roku 1945 majú – nevyhnutne – kompilačný charakter. Ťažisko môjho výskumu spočíva predovšetkým v novej interpretácii prác iných bádateľov. Pri kapitolách o britskom a predovšetkým o československom fašizme naopak vo veľkej miere vychádzam z vlastného archívneho výskumu a z práce s primárnymi prameňmi. Kapitoly o jednotlivých hnutiach sledujú vývoj hnutí chronologicky, nejde však o kompletný a komplexný prehľad dejín všetkých hnutí. To by z priestorových dôvodov ani nebolo možné. Ak by som mal pokryť všetky aspekty ich fungovania, každé z hnutí by vydalo na samostatnú monografiu, prípadne i niekoľko.

K dejinám nacizmu či talianskemu fašizmu navyše existuje nepreberné, ba priam už nezvládnuteľné množstvo literatúry. Jiří Pešek napríklad uvádza, že k problematike nacizmu a holokaustu bolo len do deväťdesiatych rokov vydaných približne 12-tisíc titulov.⁵ Poňať celé toto množstvo by v rámci jedného ľudského života nebolo možné a pre prácu tohto charakteru to ani nebolo potrebné. Preto som sa sústredil skôr na ideológiu hnutí a snažil som sa postrehnúť, ako sa formoval ich program a ako sa uplatňovala z neho vyplývajúca snaha o totalitné ovládnutie spoločnosti. Dobré to ilustruje i to, akým spôsobom sa dá uplatniť a využiť definícia fašizmu, s ktorou pracujem. Samotné dejiny hnutí sú skôr v pozadí a slúžia viac na ilustráciu než ako predmet analýzy. Pre väčšiu prehľadnosť je zároveň zoznam literatúry rozdelený tematicky po jednotlivých kapitolách.

*

Za viac ako desať rokov som mal možnosť navštíviť obrovské množstvo inštitúcií a konzultovať svoj výskum s veľkým počtom významných odborníkov na problematiku. Nie je možné vymenovať všetkých, niekoľko ľudí a inštitúcií však spomenúť musím. V prvom rade by som sa chcel poďakovať svojmu učiteľovi a veľkému vzoru po odbornej aj ľudskej stránke prof. Rogerovi Griffinovi, ktorý ma naučil o fašizme takmer všetko, čo o ňom viem. Po odbornej stránke som mal možnosť svoje závery a interpretácie konzultovať tiež s Constantinom Iordachim, a to počas môjho dvojsemestrálneho výskumného pobytu na Central European University v Budapešti na prelome rokov 2017 a 2018. Ďakujem patrí i Aristotlovi Kallisovi, ktorého práca a publikácie sú mi veľkou inšpiráciou, Lászlóovi Vörösovi, ktorý opravil viaceré moje chyby a zlé interpretácie týkajúce sa problematiky nacionalizmu, Oliverovi Zajacovi, ktorý mi pomohol s kapitolou o koreňoch fašizmu a vychytil viaceré moje chyby, Herte Tkadlečkovej, ktorá

⁵ PEŠEK, Jiří. *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví*. Praha: Academia, 2014, s. 344.

prečítala a pripomienkovala kapitolu o talianskom fašizme, a Jánovi Hlavinkovi, ktorý ma upozornil na viacero nezrovnalostí v časti, kde sa venujem problematike holokaustu. S prekladom textov z taliančiny mi ochotne pomáhal Michal Dančišin a celý text ako prvý čítal, nekompromisne kritizoval a pripomienkoval Milan Konečný – obom patrí moja vďaka. Aj keď nie menovite, musím zmieniť tiež svojich kolegov z Anglo-American University v Prahe a Historického ústavu SAV, s ktorými som svoj výskum a písanie tiež často konzultoval.

Obrovská vďaka patrí recenzentom: Miloslavovi Szabóovi, Ivanovi Kamencovi a Tomášovi Nociarovi, ktorí sa podujali recenzovať prvé vydanie knihy; Antonovi Hruboňovi, Pavlovi Kotlánovi a Martinovi Veselému, ktorí knihu recenzovali v rámci môjho habilitačného konania na Masarykovej univerzite v Brne, a Zdeňkovi Berounovi, ktorý spolu s Tomášom Nociarom recenzoval toto nové vydanie. Ich ochotné a dobre mienené pripomienky výrazne pomohli odbornej vyspelosti tejto práce. Navyše som mal možnosť s mnohými z nich svoj výskum konzultovať i priebežne – takáto pomoc padne každému autorovi dobre.

Podakovať by som sa chcel i dvom výnimočným ženám, ktoré za mnou stáli a podporovali ma od samého začiatku písania tejto knihy a bez ktorých podpory by som ju možno nikdy nedokončil: mojej manželke Nikol a mojej mame Márii Drábikovej. Ďakujem aj vydavateľstvu Premedia, a to zvlášť trom ľuďom: Janovi Gregorovi, ktorý prejavil maximálne profesionálny prístup a zároveň neobyčajnú dávku trpezlivosti pri mojich neustálych výhovorkách, prečo text knihy nie je v dohodnutom termíne stále hotový, Tomášovi Mrvovi a Michaele Vagovičovej, ktorí mi pomohli s redakciou textu. Obaja textu výrazne pomohli, je vďaka ich úpravám omnoho čitateľnejší a uhladenejší než moja pôvodná verzia.

Z inštitúcií nemôžem nezmieniť Bodleian Library v Oxforde, British Library v Londýne, Central European University Library v Budapešti, Národní knihovnu v Prahe, Univerzitnú knižnicu v Bratislave a Ústrednú knižnicu Slovenskej akadémie vied v Bratislave a predovšetkým ich pracovníčky a pracovníkov, bez ktorých ochoty by moja cesta k dokončeniu tejto knihy nebola možná. Na záver by som chcel zdôrazniť, že nie všetky dobre mienené rady vymenovaných ľudí som vždy akceptoval, a tak akékoľvek faktografické či interpretačné chyby sú len a len moje a nesiem za ne plnú zodpovednosť.

Praha, jún 2025

ČO JE FAŠIZMUS?

V roku 1976 konštatoval izraelský historik Zeev Sternhell, že „zatiaľ čo v našom politickom slovníku nie je veľa pojmov, ktoré by sa tešili takej obľube ako slovo fašizmus, neexistuje zároveň príliš mnoho konceptov v komparatívnej politickej terminológii tak nejasných a nepresne vymedzených.“⁶ V rovnakom duchu sa vyjadrovali i ďalší historici a odborníci.⁷ Zmätok a desiatky rôznych teórií o tom, čo je fašizmus, viedli amerického historika Gilberta Allardycea k napísaniu významnej štúdie, v ktorej navrhol, ako definitívne vyriešiť otázku definovania tohto fenoménu. Podľa neho nič také ako „všeobecný fašizmus“⁸ (*generic fascism*, samostatná politologická kategória, pod definíciu ktorej by spadali všetky fašistické hnutia vo všetkých krajinách) neexistovalo.⁹ Jediné, čo by sme teda mali podľa

⁶ STERNHELL, Zeev. *Fascist Ideology*. In LAQUEUR, Walter (ed.). *Fascism: a reader's guide: analyses, interpretations, bibliography*. Berkeley : University of California Press, 1976, s. 315.

⁷ V roku 1981 sa vyjadril o fašizme aj britský historik Richard Allan Hodgson Robinson, ktorý napísal, že „napriek enormnému času a mentálnej energii, ktorú bádatelia do štúdia tohto fenoménu vložili, fašizmus ostáva jednou z najväčších hádaniek pre študentov 20. storočia.“ ROBINSON, Richard Allan Hodgson. *Fascism in Europe*. London : The Historical Association, 1981, s. 1. Skeptický bol i britský filozof a spisovateľ sir Roger Scruton vo svojom (stále aktuálnom) slovníku politického myslenia z roku 1982. Podľa neho je medzivojnový fašizmus „amalgám nesúrodých konceptov, často zle pochopených, často bizarných.“ SCRUTON, Roger. *A Dictionary of Political Thought*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 245. Z novších prác sa nad bezútešnosťou situácie zamýšľal americký historik Stanley G. Payne, podľa ktorého pojem fašizmus naďalej ostáva „najvägnejším zo všetkých politických termínov.“ PAYNE, Stanley G. *A History of Fascism 1914-1945*. Abingdon: Routledge, 2001, s. 3. Do plejády pesimistických autorov sa pripojil i slovenský politológ profesor Milan Katuninec, ktorý vo svojej knihe predkladá názor, že „uchopenie fašizmu ako konzistentnej doktríny je veľmi ťažké“ a „definovať fašizmus je zložité.“ KATUNINEC, Milan. *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu*. Bratislava: VEDA, 2009, s. 64 – 65.

⁸ NOLTE, Ernst. *Der Faschismus in seiner Epoche: die Action française, der italienische Faschismus, der Nationalsozialismus*. München: R. Piper & Co., 1963, v češtine NOLTE, Ernst. *Fašizmus ve své epoše*. Praha: Argo, 1998. Pozri tiež GRIFFIN, Roger (ed.). *International Fascism: Theories, Cause and the New Consensus*. London: Arnold Publisher, 1998, s. 48; zo starších prác napr. STERNHELL, Zeev. *Fascist Ideology*. In LAQUEUR, Walter (ed.). *Fascism: a reader's guide: analyses, interpretations, bibliography*. Berkeley: University of California Press, 1976, s. 368; v slovenčine NIŽNANSKÝ, Eduard. *Interpretácie fašizmu historiografiou SRN (1945-1990)*. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995, s. 100 – 110.

⁹ ALLARDYCE, Gilbert. What Fascism is Not? Thoughts on the Deflation of a Concept. In. *The American Historical Review*, Vol. 84, No. 2, 1979, s. 367 – 388.

neho nazývať fašizmom, bolo hnutie Fasci Italiani di Combattimento, neskôr transformované na Národnú fašistickú stranu (Partito Nazionale Fascista, PNF). Jeho nápad podporilo niekoľko významných bádateľov, ako napríklad kontroverzný, zato však významný taliansky historik Renzo De Felice¹⁰ či nemenej významný nemecký politológ a historik Karl Dietrich Bracher.¹¹ Tento prístup nám však pri snahe definovať fašizmus veľmi nepomôže a naopak viac zahmlieva než objasňuje. Veď mnohé hnutia mimo Talianska považovali samy seba za fašistické. Mosleyho čiernokošeliari si hovorili Britská únia fašistov a podobne v Československu existovala Národná obec fašistická. Ukázalo sa, že koncept „všeobecného fašizmu“ je predsa len dôležitý a že fašizmus existuje i ako samostatná politologická kategória. Historici a politológovia však museli nájsť „definíčné minimum“, teda skupinu charakteristík, ktorá by postačovala na vymedzenie a definíciu fašistických hnutí. A toto definíčné minimum dlho nájst nevedeli.

Fašizmus je „dieťaťom“ nacionalizmu a ten má v rôznych krajinách a u rôznych národov iné prejavy. Slovenský nacionalizmus sa nachádza v inej geopolitickej, kultúrnej či sociálnej realite a vyrastá z iných historických koreňov než, povedzme, nacionalizmus maďarský, český či indický. Je jasné, že medzi nimi budú obrovské rozdiely. A rovnako je to s fašizmom. Každá jeho variácia má svoju vlastnú, špecifickú národnú podobu. V rôznych krajinách sa ciele fašistov, ich prejavy i rétorika často výrazne líšia a dokonca si neraz priamo odporujú. Sociálnou základňou rumunských fašistov boli roľníci, zatiaľ čo v iných krajinách by sme hovorili skôr o strednej triede. Rumunská Železná garda sa navyše vyznačovala silným pravoslávny šovinizmom (pôvodne vznikla v roku 1927 ako Légie archanjela Michaela), čo je charakteristika, ktorú až na pár výnimiek len tak ľahko pri iných fašistických hnutiach nenájdeme. V nemeckom nacizme je zase veľmi výrazný biologický rasizmus a antisemitizmus, v čom sa líši napríklad od manifestácie fašizmu v Taliansku. Taliansky fašizmus bol síce rasistický, ale neprejavoval to tak radikálne. Podobne to bolo s antisemitizmom – mnoho Židov, aspoň spočiatku, Benita Mussoliniho (1883 – 1945) dokonca podporovalo. Český fašizmus bol poznačený silným protinemeckým sentimentom, slovenský zas brojil proti Maďarom. Španielska Falanga (Falange Española de las JONS) presadzovala „panhispanizmus“ (*hispanidad*), teda kultúrnu a ekonomickú jednotu hispánskych národov po celom svete, a chcela obnoviť španielske impérium. Niečo však tieto hnutia mali spoločné. A práve na to sa zameral americký historik Stanley Payne vo svojej odpovedi Gilbertovi Allardyceovi. Napísal, že sa

¹⁰ LEDEEN, Michael. Renzo De Felice and the Controversy over Italian Fascism. In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No. 4, 1976, s. 269 – 283; PAINTER, Borden. Renzo De Felice and the Historiography of Italian Fascism. In: *American Historical Review* 92, č. 2 (1990), s. 391 – 405.

¹¹ MAIER, Charles. *The Unmasterable Past*. Cambridge: Harvard University Press, 1988, s. 84 – 85 a 101; alebo BRACHER, Karl Dietrich. *Die Deutsche Diktatur. Entstehung – Struktur – Folgen Des Nationalsozialismus*. Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1969.

jeho kolega mylí a že „všeobecný fašizmus“ existuje. Pre históriu a „fašistológov“ znovuobjavil Webberov koncept „ideálneho typu“ (*Idealtyp* alebo *Idealtypus*).¹²

Ideálny typ je konštrukcia, ktorá bádateľovi umožňuje zreteľne popísať to, čo na danom jave pokladá za charakteristické a umožní mu jeho lepšie pochopenie. Ideálny typ nepostihuje nutne všetky charakteristiky skúmaného fenoménu, ale snaží sa nájsť spoločný bod, v ktorom sa všetky skúmané javy zhodujú, prípadne odlišujú od inej skupiny javov. Predstavme si košík s mačiatkami. Jedno je biele, druhé čierne, tretie ryšavé a štvrté sivé. Majú tiež rôznu farbu očí. Farba srsti a farba očí teda nemôžu byť definičnými kritériami mačiatka. Musí to byť niečo, čo majú všetky spoločné. Napríklad štyri labky, chvost, dvadsaťšesť (neskôr tridsať) zubov, asi dvestoštyridsať kostí a vyše päťsto rôznych svalov. Podobne fašistické hnutia nemôžeme definovať na základe uniforiem, symboliky či iných vonkajších prejavov. Musíme nájsť ideálny typ, pravú podstatu. Fašizmus je ako chameleon, ktorý mení svoju farbu podľa toho, v akom prostredí sa práve nachádza. Má inú

podobu v každej krajine. Stále je to však to isté zviera, tá istá ideológia.

Kým historici našli tento ideálny typ, prešlo ďalšie desaťročie (Payne postuloval potrebu nájsť ho, sám však pri jeho hľadaní ďaleko nepokročil). Začiatkom 90. rokov prišiel so svojou definíciou britský politológ Roger Griffin – a spôsobil v štúdiách fašizmu malé zemetrasenie. Ponúkol definíciu fašizmu ako „populistickej formy palingenetického ultranacionalizmu“. I keď s touto pomerne komplikovanou definíciou mnohí spočiatku nesúhlasili, postupne začal vznikať istý konsenzus a čím ďalej, tým viac autorov začalo s Griffinovou definíciou buď priamo pracovať, alebo na jej základe prispôbobiť svoje vlastné definície. Dnes už čiastočne môžeme konštatovať, že to, čo Griffin svojvoľne a možno až príliš sebaisto

TO THE RESCUE

Všetky fašistické hnutia majú spoločné ideologické jadro: vieru, že národ je v ohrození a len oni ho dokážu očistiť od nepriateľov a zachrániť (Zdroj: *The Blackshirt*, december 1933, č. 32, s. 3).

¹² Max Weber rozpracoval koncepciu Idealtypen v niekoľkých svojich dielach. Pre lepšiu orientáciu pozri BURGER, Thomas. *Max Weber's theory of concept formation: history, laws, and ideal types*. Durham: Duke University Press, 1976; PAYNE, Stanley G. *A History of Fascism 1914-1945*. Abingdon: Routledge, 2001, s. 4; pozri tiež PAYNE, Stanley G. *Fascism: Comparison and Definition*. Madison: Wisconsin University Press, 1980.

nazval „nový konsenzus“;¹³ teda zhoda medzi historikmi na definícii fašizmu, skutočne existuje. Táto zhoda však nie je univerzálna a nie všetci súhlasia.¹⁴ Mnohí bádatelia, ktorí pôvodne Griffina kritizovali, však po dôkladnom preštudovaní jeho teórií a záverov zmenili svoj názor a dnes sa k „novému konsenzu“ hlásia. Za zmienku stoja aspoň britský historik David D. Roberts,¹⁵ ktorý s Griffonom spolupracuje,¹⁶ alebo nemecký historik profesor Arnd Bauerkämper.¹⁷

Definícia, s ktorou pri svojom výskume pracujem ja, vychádza z Griffinových teórií a je „ideálnytypická“. Čo je teda fašizmus?

Fašizmus je druh revolučného nacionalizmu vyznačujúci sa obsesívnymi predstavami o rozklade spoločnosti, dekadencii a o národnom potupení. Snaží sa pritom (spravidla násilím) o dosiahnutie utopického národného znovuzrodenia prostredníctvom očisty národa od nepriateľov a vytvorenia nového politického a spoločenského poriadku a nového človeka.

Revolučnosť

Revolučnosť je kľúčovou charakteristikou fašizmu. Fašisti podľa vlastného presvedčenia bojujú za vytvorenie novej, alternatívnej (a utopickej) spoločnosti a politického, spoločenského, kultúrneho i ekonomického usporiadania. Demokracia ako forma vlády podľa nich zlyhala a je absolútne nevyhnutné nastoliť nový spoločenský systém – fašizmus. Podobne ako pri fašizme, ani v prípade definície revolúcie neexistuje akademikmi všeobecne akceptovaná zhoda.¹⁸ Pre

¹³ GRIFFIN, Roger (ed.). *International Fascism: Theories, Cause and the New Consensus*. London: Arnold Publisher, 1998, s. 14; GRIFFIN, Roger. The Primacy of Culture: The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies. In: *Journal of Contemporary History*. Vol. 37, No. 1, 2002, s. 24.

¹⁴ Pre kritiku Griffinovho konceptu pozri predovšetkým zborník reakcií desiatok historikov a politológov, ktorý vznikol ako reakcia na publikovanie Griffinových téz v časopise *Erwägen Wissen Ethik*. GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andreas (eds.). *Fascism Past and Present, West and East*. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2006.

¹⁵ ANTLIFF, Mark – DE GRAND, Alexandre – LINEHAN, Thomas – ROBERTS, David D. Comments on Roger Griffin's „The Primacy of Culture: The Current Growth (Or Manufacture) of Consensus in Fascist Studies.“ In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 37, No. 2, 2002, č. 2, s. 259 – 274.

¹⁶ GRIFFIN, Roger – ROBERTS, David D. Overtures of reconciliation in a forgotten conflict. In: *European Journal of Political Theory*, Vol. 11, No. 4, 2012, s. 354 – 361 alebo ROBERTS, David D. Understanding fascism as historically specific. In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andreas (eds.). *Fascism Past and Present, West and East*. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2006, s. 202 – 206.

¹⁷ BAUERKÄMPER, Arnd. A New Consensus? Recent Research on Fascism in Europe, 1918-1945. In: *History Compass*. Vol 4, No. 3, 2006, s. 536 – 566.

¹⁸ SCRUTON, Roger. *Slovník politického myšlení*. Praha: Atlantis, 1989, s. 130 – 131.

naše potreby však bude dostatočné ju charakterizovať ako „hlbokú kvalitatívnu zmenu v spoločensko-politických vzťahoch, ku ktorej dochádza náhle, v období, keď sa väčšinová populácia vzbúri proti súčasnej vládnucej garnitúre.“¹⁹ Je to teda zmena politického systému (nielen zmena vládnucej elity), prechod od starého politického usporiadania k novému.

Jeden z najvplyvnejších historikov 20. storočia, George Mosse, prezentoval ešte začiatkom 60. rokov fašizmus ako novú formu kultúrnej revolúcie. Jeho interpretácia spočívala v definícii fašizmu ako snahy o vyvinutie novej ideológie a kultúry nasmerovanej k novej, revolučnej forme „nového človeka“. Z toho vyplýva, že v Mosseho poňatí nie je fašizmus reakčný, ako dovtedy tvrdili mnohí (a dodnes tvrdia marxistickí) historici, ale naopak revolučný. Táto revolúcia mala byť podľa neho založená na rase a na kombinácii mystických, ba až okultných konceptov, ktoré mali mobilizovať masy. Fašisti podľa Mosseho kládli veľký dôraz tak na minulosť, ako aj na vytvorenie novej rasy hrdinov. Úspech Adolfa Hitlera (1889 – 1945) videl v jeho schopnosti premeniť to, čo nazval „revolučné túžby veľkej časti nemeckej populácie“, a mrzutosť, ktorú Nemci cítili po prvej svetovej vojne, do „antižidovskej revolúcie“. Mosse sám zhrnul, že v našom storočí „poznamenali Európu dve revolučné hnutia: marxistické a fašistické“.²⁰

Fašistická revolučnosť vychádza predovšetkým z odmietania demokracie ako formy vlády. Fašisti boli totiž presvedčení, že ľudia si nedokážu dobre vládnuť sami. Corneliu Zelea Codreanu (1899 – 1938), zakladateľ a vodca rumunskej fašistickej organizácie Železná garda, sa pýtal, kto „z národa je schopný pochopiť, rozumieť jeho kódexom a zákonom? Ľudia? Dav? To od nich chcete príliš.“²¹ Historici a ďalší spoločenskovední a humanitní vedci dlho nedokázali fašistickú revolučnosť odhaliť. Ako upozornil taliansky historik Renzo De Felice, bolo to z prostého dôvodu – existuje obrovský rozdiel medzi fašizmom vo fáze hnutia a fašizmom vo fáze režimu.²² Fašistická rétorika a spôsob tvorby politiky vo fáze hnutia sú omnoho radikálnejšie a revolučnejšie, než je ich politika v diktá-

¹⁹ Porovnaj s definíciou v BULLOCK, Alan – TROMBLEY, Stephen (ed.). *The New Fontana Dictionary of Modern Thought*. New York: HarperCollins, 1999, s. 745 – 746. Na tomto mieste je dôležité zdôrazniť i to, že revolučnosť ako taká je vždy kontextuálna a nemusí byť nevyhnutne antidemokratická (viď. napr. farebné revolúcie, alebo Nežnú revolúciu). V tomto texte však vysvetľujem revolučnosť v kontexte fašizmu a teda antidemokratická je.

²⁰ MOSSE, George L. *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. New York: Schocken Books, 1981, s. 312.

²¹ Citované z EATWELL, Roger. „Fascism and Populism“. In. KALTWASSER, Cristóbal Rovira – TAGGART, Paul A. – ESPEJO, Paulina Ochoa – OSTIGUY, Pierre (eds.) *Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 369.

²² Pozri napr. PAINTER, Borden W. Renzo De Felice and the Historiography of Italian Fascism. In. *The American Historical Review*, Vol. 95, No. 2, 1990, s. 391 – 405. K rozdielu medzi režimom a hnutím pozri tiež STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a Dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptum, 2014, s. 301.

torských režimoch, ktoré budovali. Dôvodom je to, že vo všetkých prípadoch, ktoré poznáme z histórie, sa dostal fašizmus k moci za pomoci pôvodnej elity, proti ktorej celý čas brojil a ktorú chcel po celý čas v revolúcii odstrániť. Fašisti sa navyše, ako v mnohých svojich prácach upozorňuje britský historik Roger Eatwell, v niektorých oblastiach dokážu správať veľmi oportunisticky.²³ Tento fakt mnohí bádatelia nedokázali zachytiť.

Pochopiteľne, medzi ideálmi hnutia a realitou vládnutia tak vznikalo veľké napätie, ktoré sa vo fašistických režimoch prejavovalo. Hitlerova Operácia kolibrík, známejšia skôr ako tzv. Noc dlhých nožov, bola práve vyjadrením snahy o riešenie napätia medzi pôvodnou revolučnou dynamikou hnutia a potrebami reálnej politiky pri budovaní diktatúry. Vodca SA (*Sturmabteilung*, úderné či útočné oddiely, známe aj ako „hnedé košele“) Ernst Röhm (1887 – 1934) chcel pokračovať v národnosocialistickej revolúcii aj po tom, čo sa stal Hitler kancelárom. V tom čase už však Hitler revolučnosť utlmoval a, naopak, budoval totalitný režim. V noci z 29. na 30. júna 1934 sa tak Hitler zbavil Röhma, nepohodlných členov Národnosocialistickej nemeckej robotníckej strany (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP) a tiež časti odporcov v politike a cirkvi. Podobný konflikt vznikol i v Taliansku. Počas existencie Republiky Saló Mussolini hovoril o tom, že fašistický režim zradil pôvodné revolučné ideály a musí sa k nim vrátiť.

Marxistickí historici dodnes tvrdia, že fašizmus bolo reakcionárske hnutie.²⁴ Tvrdia, že bol kontrarevolúciou, ktorej cieľom bolo udržať kapitalizmus pri moci a zničiť skutočne revolučné sily. Mýlia sa. Ideologické pozadie ich premýšľania im bráni vidieť, že fašisti sa naozaj snažili vytvoriť alternatívu k liberalizmu, komunizmu, konzervativizmu i kapitalizmu, že sami seba považovali za „tretiu cestu“. V praxi sa fašisti skutočne spájali s časťou vládncich elít, aby získali moc. I mnoho nemarxistických historikov považuje fašizmus za reakčné, nie revolučné hnutie, pre jeho odmietanie ideí osvietenstva a humanizmu.²⁵ Ideologicky sa však fašisti vždy snažili vytvoriť radikálne odlišný druh spoločnosti a spájali pritom tak časť konzervatívov, ako aj časť kapitalistov a socialistov. Všetka energia národa mala byť spojená do nového typu spoločnosti, politických, ekonomických a kultúrnych štruktúr i nového *étosu* národa a štátu. To z nich robí revolucionárov.

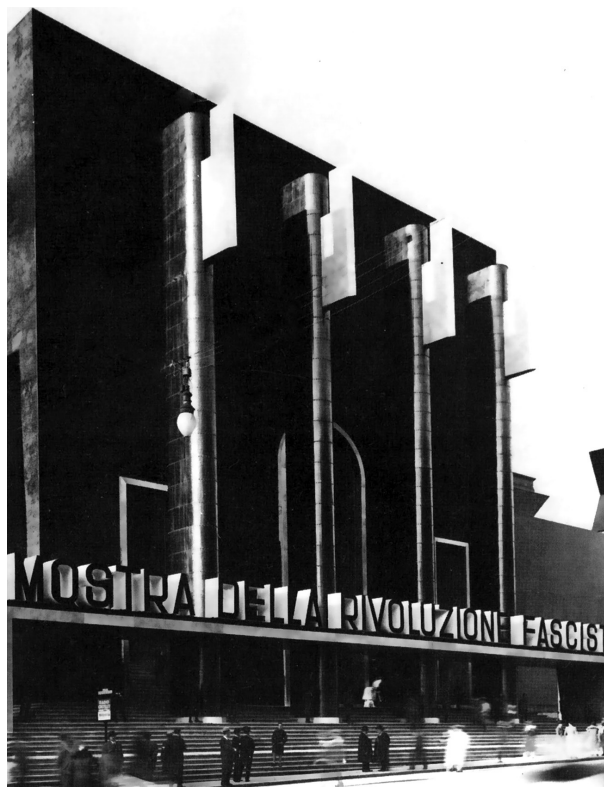
Fašizmus má svoje korene naprieč politickým spektrom, čerpá svoje idey z pravej i z ľavej a podporu čerpá zo všetkých tried.²⁶ Fašisti napádali kapitalizmus a kapitalistické inštitúcie (väčšinou však oprávnenosť súkromného vlastníctva nespochybňovali) a napádali aj komunizmus a sociálnu demokraciu, organizá-

²³ EATWELL, Roger. Towards a New Model of Generic Fascism. In. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 4, No. 2, 1992, s. 161 – 194.

²⁴ Napr. RENTON, Dave. *Fascism, Theory and Practise*. London: Pluto Press, 1999, s. 3.

²⁵ Pozri HERF, Jeffrey. *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

²⁶ Pozri napr. HAMILTON, Richard. *Who voted for Hitler?* Princeton: Princeton University Press, 1982.

V rokoch 1932 až 1934 fašistický režim v Taliansku oslavoval 10 rokov od získania moci výstavou, ktorá mala mapovať talianske dejiny od roku 1914 po pochod na Rím. O tomto období hovorili ako o fašistickej revolúcii. Na obrázku je fasáda Palazzo delle Esposizioni, kde sa výstava konala.

cie robotníkov i liberálnodemokratické inštitúcie. Odmietali liberálne i sociálnodemokratické predstavy, že konflikt jednotlivých záujmových skupín v spoločnosti je prirodzená vec a tiež ľavicovú predstavu o tom, že harmóniu bude možné dosiahnuť len odstránením kapitalizmu. Cieľom fašistov bolo vytvoriť jednotný národ a inkorporovať všetky triedy a všetky záujmové skupiny do jednotného, spolupracujúceho celku. A popritom odstrániť nepriateľov a tých, ktorí s nimi nesúhlasia.

Fašisti o revolúcii neustále hovorili. Mussolini 28. októbra 1932 slávnostne otvoril v Ríme výstavu s názvom Výstava fašistickej revolúcie (Mostra della Rivoluzione Fascista).²⁷ Mala oslavovať desať rokov fašistickej vlády v Taliansku, konala sa v rokoch 1932

– 1934 a navštívilo ju celkom viac ako štyri milióny ľudí. Prvá ilustrovaná kniha o prevzatí moci nacistami z roku 1933 sa volá *Národná revolúcia v Nemecku* (Die nationale Revolution in Deutschland)²⁸ a Hitler je v nej prezentovaný ako „osloboditeľ nemeckého národa“. Úplne prvé číslo oficiálnych novín Britskej únie fašistov (British Union of Fascists, BUF), ktoré vyšlo 1. februára 1933, malo na

²⁷ STONE, Marla. Staging Fascism: The Exhibition of the Fascist Revolution. In. *Journal of Contemporary History*, Vol. 28, No. 2, 1993, s. 215 – 243.

²⁸ KÖHLER, Wilhelm. *Die nationale Revolution in Deutschland. Ein Gedenkbuch in Bildern*. Minden: Druck und Verlag von Wilhelm Köhler, 1933.

titulke výzvu *Vpred k fašistickej revolúcii!* (On to Fascist Revolution!).²⁹ Otakar Lebloch (1888 – 1966), moravský fašistický novinár a v istom období významný člen Národnej obce fašistickej (NOF), už v roku 1927 písal o fašizme ako o „revolučnom nacionalizme“, ktorý „nastupuje novou, slavnější éru světového dění po liberalismu a socialismu!“³⁰

Ultranacionalizmus a rasizmus

Nacionalizmus je jednou z najprenikavejších ideologických síl ovplyvňujúcich moderné dejiny. Zároveň ide opäť o extrémne komplikovaný termín, zatiaľ stále bez jednotnej a všeobecne akceptovanej definície. Na „národ“ ako taký môžu bádatelia nazerať rôznymi spôsobmi – z hľadiska geografie, náboženstva, histórie, kultúry, lingvistiky, etnicky, geneticky a podobne.³¹ Pre potreby tejto práce preto nevyhnutne musím zjednodušovať: nacionalizmus je ideológia a politika, ktorá zdôrazňuje význam skupiny ľudí (ktorí majú podľa rôznych definícií spoločný pôvod, históriu, jazyk a kultúru) a právo tejto skupiny na získanie a udržanie suverenity a správy nad územím, ktoré má pre ňu má historický a kultúrny význam. Nacionalizmus zdôrazňuje i národnú identitu.³²

Pre definovanie fašizmu je však omnoho užitočnejší termín „revolučný nacionalizmus“ alebo „ultranacionalizmus“, teda nacionalizmus, ktorý zdôrazňuje záujmy jedného národa nad inými. Roger Griffin pracuje s termínom „populistický ultranacionalizmus“, ktorý definuje ako nacionalizmus, ktorý „prekročil hranicu“ – odmieta akékoľvek liberálne inštitúcie a čokoľvek, čo súvisí s osvietenským humanizmom,³³ odmieta princípy absolutizmu i pluralistickej repre-

²⁹ *The Blackshirt*, No. 1, 1st February 1933, s. 1.

³⁰ LEBLOCH, Otakar. *Fašistický stát*. Brno, Nákladem Redaktora Otakara Leblocha, 1927, s. 4.

³¹ K problematike definície nacionalizmu existuje množstvo literatúry. Pozri predovšetkým VÖRÖS, László. Vlastenectvo aj šovinizmus, alebo len nacionalizmus? Terminologické a definičné problémy skúmania nacionalizmov a historická komparácia. In: KOVÁČ, Dušan a kol.: *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 336 – 371; ale tiež VÖRÖS, László. Analytická historiografia versus národné dejiny. Pisa: Plus-Pisa University Press, 2010, alebo FINDOR, Andrej. Národná identita ako naratívna konštrukcia. In: *Sociológia*, Vol. 32, No. 1, 2000, s. 57 – 79; FINDOR, Andrej. Limity a možnosti skúmania „národov“: od reálnych skupín ku kategóriám praxe. In: *Sociológia*, Vol. 38, No. 4, 2006, s. 313 – 326; prípadne ŠIMA, Karel. Etnicita. In: Štorchová, Lucie (ed.): *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 205 – 219 a ďalšie práce. Z anglicky písaných prác pozri napr. SMITH, Anthony D. *Theories of Nationalism*. New York: Holmes & Meier, 1983, ÖZKIRIMLI, Umut. *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*. New York: Palgrave, 2000.

³² TRIANDAFYLIDOU, Anna. National identity and the other. In: *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 21, No. 4, 1998, s. 593 – 612.

³³ Toto odmietanie osvietenského humanizmu robí z fašizmu podľa niektorých historikov (napr.

Propagandistická fotografia Mussoliniho pred davom ľudí na balkóne Palazzo-Venezia v Ríme. Duce vždy tvrdil, že jeho hnutie je zakončením Risorgimenta, zjednotenia talianskeho národa.

zentatívnej vlády v prospech prevažne charizmatických foriem vlády, v ktorých spoločenská súdržnosť a dynamika závisí takmer výlučne od schopnosti vodcu inšpirovať lojalitu a akciu. Zvyčajne sa spája s konceptom národa ako „vyššej“ rasovej, historickej, duševnej alebo organickej reality, ktorá pojíma všetkých členov etnickej komunity, ktorí do nej patria. Z toho vyplýva inklinácia fašizmu k rasizmu, čomu sa budeme venovať podrobnejšie.³⁴ Z ultranacionalizmu vychádza i fašistický koncept organického národného spoločenstva. Ten implikoval beztriednosť, neobmedzenú sociálnu mobilitu a odstránenie všetkých nerovností spôsobených *laissez-faire* kapitalizmom. Niektorým fašistickým ideológom to umožnilo nazývať fašizmus „skutočnou demokraciou“.³⁵

Národ a nacionalizmus sú pre fašizmus kľúčové termíny a samotní fašisti

ich vnímali po svojom. Hitler písal v *Mein Kampf*, že jeho snom je „vybudovať nemecký štát pre nemecký národ“.³⁶ Mussolini často rečnil o tom, že jeho hnutie dokončí to, čo začalo Risorgimento (Obrodenie; politický a spoločenský proces zjednotenia jednotlivých štátov na Apeninskom polostrove). V septembri 1922 vyhlásil, že „naším cieľom je urobiť z Ríma pulzujúce srdce, burcujúci duch imperiálneho Talianska, o ktorom snívame!“³⁷ Vo fašistickej vízii je národ natoľko dôležitý, že dochádza k jeho personifikácii, t. j. stáva sa z neho skutočná, reálna entita s ľudskými vlastnosťami – môže byť dekadentný, ponížený, zdravý, chorý, silný, znovuzrodený, posvätný, víťazný, slávny a podobne. Toto však, samozrej-

Herf) reakčné, nie revolučné hnutie.

³⁴ GRIFFIN, Roger. *The Nature of Fascism*. London a New York: Routledge, 1991, s. 37 a 49.

³⁵ Tamtiež, s. 41.

³⁶ Zopakoval to viackrát, najmä v druhej časti knihy. Pozri HITLER, Adolf. *Mein Kampf*. Bratislava: ARA, 2000, s. 245 – 436.

³⁷ DUGGAN, Christopher. *The Force of Destiny: A History of Italy since 1776*. London: Penguin, 2007, s. 431. Pozri tiež FORLENZA, Rosario – THOMASSEN, Bjørn. From Myth to Reality and Back Again: The Fascist and Post-Fascist Reading of Garibaldi and the Risorgimento. In. *Bulletin of Italian Politics*, Vol. 3, No. 2, 2011, s. 263 – 281.

me, nebolo špecifikom fašistov – o národe ako organizme, tele či kolektívnej bytosti hovorili rôzni intelektuáli dávno pred fašistami.³⁸ Pre fašistov je to však obzvlášť dôležité.

Pre nacistov bol základom nacionalizmu *Volksgeist* (národný duch, duch ľudu), s hlbokými kultúrnymi a najmä pokrvnými koreňmi. Toto myslenie sa posilnilo koncom 19. storočia s nástupom nemeckej rasistickej vedy a eugeniky. Táto forma genetického, biologického rasizmu je dôvod, prečo nacizmus množstvo bádateľov nepovažovalo za formu fašizmu, ale za niečo omnoho radikálnejšie. Fašizmus však ako taký ale rasistický je. Tento rasizmus môže dávať dôraz na biologické kritériá (ako v prípade nacizmu) alebo kultúrne kritériá (ako v prípade francúzskeho alebo talianskeho fašizmu). Tu treba poznamenať, že rasizmus bol vždy konštruovaný ako biologická kategória, preto naznačovanie, že môže byť i kultúrny (a nie biologický), nie je úplne správne. Rasizmus je zo svojej podstaty vždy biologický, pričom najčastejším kritériom je farba pleti, ale sú, samozrejme, aj ďalšie. V nacistickom Nemecku, ak chcel niekto patriť k národnej pospolitosti, musel mať „árijskú krv“ a byť „pokrvne spätý“ s národom. Naopak, v Taliansku sa na „čistotu krvi“ nedbalo a súčasťou národnej komunity mohol byť napríklad Žid, Chorvát, Slovinec a podobne – ak hovoril po taliansky, chápal kultúrne reálie a dokázal sa integrovať do majoritnej populácie. Avšak ľudia „očividne odlišní“ (napr. inej farby pleti) boli problematickí aj pre taliansky fašizmus.

Fašistický rasizmus teda nesmieme vnímať v zmysle nacistického mýtického germánskeho alebo nordického rasizmu, dokonca ani ako antisemitizmus. Väčšina fašistických hnutí nebola germánska, mnohé boli dokonca protinemecké (česko-slovenský a čiastočne aj francúzsky fašizmus) a mnoho západných fašistických hnutí nebolo, aspoň spočiatku, protižidovských (vrátane talianskeho fašizmu). Fašisti však boli rasisti vo všeobecnom zmysle, Neeurópanov považovali za podradných a zo svojej samotnej nacionalistickej podstaty boli nepriateľsky naladení k ostatným etnikám.³⁹ Dôraz, ktorý nemecký fašizmus dával na „čistotu krvi“, je špecifický. Nacisti používali výsostne moderný jazyk sociálneho darvinizmu, rasovej hygieny a eugeniky, taliansky či francúzsky rasizmus mali iné referenčné rámce – kolonializmus a imperializmus.

Rasizmus, a zvlášť potom antisemitizmus, sa vníma ako kľúčový rozdiel medzi talianskym fašizmom a nemeckým nacizmom, nie je to však celkom správne.

³⁸ VÖRÖS, László. Vlastenectvo aj šovinizmus, alebo len nacionalizmus? Terminologické a definičné problémy skúmania nacionalizmov a historická komparácia. In. KOVÁČ, Dušan a kol.: *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 346; VÖRÖS, László. *Analytická historiografia versus národné dejiny*. Pisa: Plus-Pisa University Press, 2010, s. 62 – 63; VÖRÖS, László. Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín (19. a 20. storočie). In. KOVÁČ, Dušan (ed.) *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 21, 26 – 27. (12 – 29)

³⁹ Viac pozri napr. PAYNE, Stanley G. *A History of Fascism 1914-1945*. Abingdon: Routledge, 2001, s. 11.

Aj taliansky fašizmus bol v skutočnosti silne rasistický – antisemitské a rasové excesy však neboli v jadre jeho ideológie, ako tomu bolo v nacizme. Mussolini veril, že Taliani majú právo vládnuť „menejcenným“ národom. Vychádzalo to z domácej tradície eugeniky a rasovej vedy. Od októbra 1935 (resp. od decembra 1934) viedli talianski fašisti brutálnu a čiastočne aj rasovo motivovanú vojnu v Etiópii a v druhej polovici 30. rokov 20. storočia predstavili i vlastnú verziu Norimberských zákonov namierenú proti Židom. V roku 1937 talianski rasoví experti vytvorili zákon proti miešaniu plemien, aby ochránili taliansku rasu (*razza, gente, stirpe*) pred africkou krvou. Tento zákon vychádzal z „faktu“, že Taliani majú v skutočnosti árijské korene.⁴⁰ I nacistický program spoločenského vylúčenia istých skupín obyvateľstva bol do veľkej miery inšpirovaný Mussoliniho režimom. Rasizmus a rasistické zmýšľanie bolo prirodzenou súčasťou oboch režimov a bol tiež jedným z faktorov, ktorý ich zjednocoval.⁴¹ Fašistický nacionalizmus je xenofóbny, šovinistický a vo väčšine prípadov skutočne naplnil svoj potenciál stať sa kategorickým rasizmom. Každé fašistické hnutie v sebe nesie potenciál stať sa kategoricky rasistickým hnutím.

Ďalšou dôležitou charakteristikou ultranacionalizmu, resp. „zrevolučneného nacionalizmu“, ako ho nazval spomenutý český fašistický ideológ Otakar Lebloch, je koncept „organického národa“. Ten je pre fašizmus kľúčový. Národ má byť podľa fašistov súdržný, má to byť jednoliata entita, ktorá spája ľudí dohromady na základe ich pôvodu. V tom má byť jednotiacia sila národa.⁴² Fašizmus chcel vyriešiť ekonomické, politické a sociálne problémy národným znovuzrodením, povznesením národa alebo rasy nad všetko a velebením kultu jednoty, sily a čistoty.⁴³ Individuum videli fašisti len ako časť väčšieho celku a tento väčší kolektív ako atomizovaný súčet individualít. Racionálny individualizmus liberálnej spoločnosti nenávideli.⁴⁴ Prinášal podľa nich materializmus, dekadenciu a ľahostajnosť k vlastnému národu.

Za jednu z najhlavnejších techník fašistov považoval Mosse snahu preliať koncept organického národa i do novej formy verejnej „estetiky a liturgie“.⁴⁵ Fašisti naprí-

⁴⁰ CASSATA, Francesco. *Building a New Man. Eugenics, Racial Science and Genetics in Twentieth-Century Italy*. Budapest: Central European University, 2011.

⁴¹ BERNHARD, Patrick. Blueprints of Totalitarianism: How Racist Policies in Fascist Italy Inspired and Informed Nazi Germany. In: *Fascism. Journal of Comparative Fascist Studies*, Vol 6, No. 2, 2017, s. 127 – 162.

⁴² ZIMMER, Oliver. *Nationalism in Europe, 1890–1940*. London: Palgrave, 2003, s. 80 – 107.

⁴³ LAQUEUR, Walter. *Fascism: Past, Present, Future*. Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 223.

⁴⁴ STERNHELL, Zeev. Crisis of Fin-de-siècle Thought. In: GRIFFIN, Roger (ed.), *International Fascism: Theories, Causes and the New Consensus*. London and New York: Bloomsbury, 1998, s. 170.

⁴⁵ MOSSE, George L. *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. New York: Schocken Books, 1981; MOSSE, George L. *Nazi Culture: intellectual, cultural, and social life in the Third Reich*. London: W. H. Allen, 1966; MOSSE, George L. *Masses and Man: nationalist and fascist perceptions of reality*. New York: H. Ferting, 1980. PAYNE, Stanley G. *A History of Fascism 1914–1945*. Abingdon: Routledge, 2001, s. 450 – 451.

klad často využívali biologické metafory a prirovnania k prírode či ľudskému telu. Oswald Mosley (1896 – 1980) často hovoril o novom fašistickom korporátnom štáte, ktorý plánoval zaviesť vo Veľkej Británii, ako o spoločnosti fungujúcej ako „ľudské telo, v ktorom každá časť plní svoju úlohu, pracuje v harmónii s ostatnými a tým prispieva k správne fungovaniu celého organizmu.“⁴⁶ V máji 1926 vyhlásil Augusto Turati (1888 – 1955), sekretár Mussoliniho Partito Nazionale Fascista: „dav miliónov rúk, nôh a tvári má jednu dušu, jednu pieseň a jednu nádej: Taliansko v každom srdci, Taliansko nadovšetko!“⁴⁷ Hitler vo svojom prejave 27. januára 1934 vyhlásil: „Moje hnutie myslí na každý rys celého národa. Chápe Nemecko ako korporátne telo, ako jeden organizmus. V jeho organickom bytí neexistuje nič také ako nezodpovednosť – už z povahy takéhoto života musí byť každá bunka zodpovedná za blaho a dobrý život celku.“⁴⁸ Lebloch písal o včeličkách v úli: „Všichni príslušníci státu musí býti pilnými a poctivými včeličkami, všichni musí pracovat pro bohatství celku, všichni musí vyrábět, dělník, živnostník, úředník i továrník, všichni musí býti platnými a svědomitými výrobci – včeličkami.“⁴⁹

Stelesnením myšlienky organického národa v nacistickom Nemecku bol koncept Volksgemeinschaft, teda akejsi „národnej pospolitosti“. Tento koncept bol postavený na rasovo vymedzenom národe. Jeho súčasťou bola mystická jednota, čosi ako spoločná „rasová duša“ všetkých Nemcov. Táto „duša“ bola naviazaná na pôdu a doktrínu Blut und Boden (Krv a pôda). Podľa nej bola etnická príslušnosť závislá od dvoch faktorov – pôvodu (krv) a domova (pôda).⁵⁰ Nemci, ktorí mali sexuálny vzťah s Negermánmi, kazili „pravú“ nemeckú/árijskú krv, a teda mali byť vylúčení z jednotnej národnej komunity. Predstava o organickom národe sa premietla aj do fašistickej propagandy. Pochodujúce šíky uniformovaných nacistov v dnes už legendárnom filme Leni Riefenstahlovej (1902 – 2003) *Triumf vôle* (Triumph des Willens) z roku 1935 predstavujú práve takúto mýtickú národnú jednotu. Všetci rovnako oblečení, nesúci rovnakú zbraň. V záberoch z tábora pri Norimbergu sa napríklad muži umývajú bez trička, pretože oblečenie symbolizovalo ich postavenie a spoločenský status. Bez trička si boli všetci rovní. Podobnými scénami je film preplnený. Jeho cieľom bolo zotrieť rozdiel medzi nemeckým štátom, nemeckým ľudom a nacistickou stranou. Na konci filmu slávnostne prehlási Hitlerov zástupca v NSDAP (*Stellvertreter des Führers*) Rudolf Hess (1894 – 1987) „Strana je Hitler – a Hitler je Nemecko presne tak,

⁴⁶ MOSLEY, Oswald. *The Greater Britain*. London: BUF, 1932, s. 27.

⁴⁷ Citované podľa BEREZIN, Mabel. *Making the Fascist Self: The Political Culture of Interwar Italy*. Ithaca: Cornell University Press, 1997, s. 182.

⁴⁸ Citované podľa GRIFFIN, Roger. *Fascism and Modernism. The Sense of Beginning under Mussolini and Hitler*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 330.

⁴⁹ LEBLOCH, Otakar. *Fašistický stát*. Brno, Nákladem Redaktora Otakara Leblocha, 1927, s. 15.

⁵⁰ CECIL, Robert. *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. Michigan: The University of Michigan, 1972, s. 166.

Stelesnením myšlienky organického národa v nacistickej ideológii bol koncept Volksgemeinschaftu, teda akejsi „národnej pospolitosti“. Zábery z propagandistického filmu Leni Riefenstahlovej z roku 1935 ukazujú stelesnenie tejto mýtckej národnej jednoty – všetci Nemci mali byť súčasťou pokrvne spriazneného celku, oddaného prozreteľnosťou vyvolenému Vodcovi.

medzi obrovskými budovami na obrovských námestiach človek sám neznamenal nič. Ako súčasť národa, väčšieho, organického celku však mal hroziť silu.⁵¹

V praxi vyjadrenie tejto „organickkej národnej komunity“ našlo napríklad v nacistických organizáciách ako Národnosocialistická ľudová starostlivosť (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, NSV) či Radosťou k sile (Kraft durch Freude, KdF). NSV sa starala o blaho občanov prostredníctvom rôznych charitatívnych akcií,⁵² zatiaľ čo KdF bola odborová organizácia, ktorá svojim členom poskytovala dostupné aktivity voľného času, ako boli koncerty a výlety (napríklad prvé prototypy chrobákov volkswagen boli známe ako KdF-Wagen). Podobne v Taliansku fungovala organizácia Národný rekreačný klub (Opera Nazionale Dopolavoro, skrátené Dopolavoro, OND). Pri všetkých aktivitách týchto organizácií bol zdôrazňovaný koncept jednotnej národnej komunity ľudí. Všetky fašistické hnutia a režimy sa snažili vytvoriť pocit naplnenia pre masu prostredníctvom pocitu prináležitosti ku komunite a kamarátstva.

ako je Nemecko Hitler!“

I fašistické pochody mali zreteľnú symbolickú hodnotu. Mali slúžiť ako ukážka jednoty a spoločného cieľa, vzbudzovať dojem poriadku a disciplíny, boli symbolom organického fašistického systému, kde jednotlivec neznamenal nič, zato v celku je neporazitelný. Podobne fašisti využívali i monumentálnu architektúru – bol to spôsob, ako zjednotiť národ a ukázať jeho absolútnu vládu. Na obrovských priestoroch mali zhromaždení ľudia spolu prežívať „masový zážitok“ už len samotným počúvaním svojich vodcov. Monumentálne stavby evokovali malosť jednotlivca –

⁵¹ K nacistickej architektúre pozri viac napr. PETSCH, Joachim. *Baukunst Und Stadtplanung Im Dritten Reich: Herleitung, Bestandsaufnahme, Entwicklung, Nachfolge*. München: C. Hanser, 1976; SCOBIE, Alexander. *Hitler's State Architecture: The Impact of Classical Antiquity*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1990; ELLENBOGEN, Michael. *Gigantische Visionen: Architektur und Hochtechnologie im Nationalsozialismus*. Graz: Ares Verlag, 2006.

⁵² EVANS, Richard J. *The Third Reich in Power, 1933-1939*. New York: NY, The Penguin Press, 2005, s. 489.